

психічних та психофізичних явищ, для яких педагогіка є тільки додатком їх до досягнення виховної мети.

Але не тільки для того, щоб ґрунтовно обміркувати застосований або вже застосований педагогічний захід і розуміти основу правил педагогіки, потрібна наукова обізнаність з психічними явищами: такою ж мірою потрібна психологія і для того, щоб оцінити наслідки, дані тим чи іншим педагогічним заходом, тобто, інакше кажучи, оцінити педагогічний досвід.

Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2 т. — Т. 1. — К.: Рад. шк., 1983. — С. 214—218.

О.В. ДУХНОВИЧ (1803—1865)

Народна педагогія про загальні правила наставляння

Коротко про те, що треба мати наставникові для того, щоб він свій обов'язок досконало виконав.

Всякий, хто посвящається в наставляння юнацтва, повинен бути вже від природи для цього обраним; бо не всякий, хто вчить і наставляє, може назватися учителем і наставником. Той, хто не має належної якості, більш шкодить людському суспільству і громадянству, ніж приносить користь: він замість навчання неучтво, а замість виправлення згубу приносить юнацтву, як ненавчений лікар, більш губить, ніж врятовує.

Проте, оскільки навчання є мистецтво мистецтв, наставник повинен бути обдарованим особливими якостями, і між ними:

1. Той, хто бажає вчити, повинен мати справжнє покликання до цієї служби.
2. Повинен мати добрі і правильні знання і відомості з того предмета, який хоче викладати іншим.
3. Повинен мати чистий і непорочний норів і процвітати добродітностями.
4. Повинен бути вже від природи лагідним, поважним, з повним характером муж.
5. Повинен учнів своїх любити і їхню любов також для себе заслужити.
6. Від природи треба йому володіти легким, зрозумілим способом викладання.
7. Повинен мати потрібні засоби для навчання і наставляння.
8. Повинен добрий порядок поважати.

Хто цих властивостей від природи дарованих не має, той не принесе у педагогічній сфері ніякої користі, і краще йому відмовитися від цієї служби, ніж коли-небудь перед судом божим жадливо відповідати за недоліки і бути навіки покараним.

**Що таке
покликання?**

Всяка людина з природної прихильності або темпераменту має потяг до певної речі: так деякі від природи прихильні до музики, інші до живопису, дехто до фізики і хімії, другі до віршування, а декотрі до інших мистецтв.

Дуже щасливою є людина, що за такою внутрішньою прихильністю обрала для себе спосіб життя, але навпаки, нещасна та, яка всупереч природній внутрішній прихильності обирає певний спосіб, до якого не мала потягу. Так, наприклад, нещасний той чоловік, що, будучи повнокровним і духом бодрим, постригся би в монахи, або недокрівний, флегматичний юнак пішов би до війська, оскільки як першому до самотнього життя, так другому до бадьорості, не сприятиме темперамент.

Тому також не кожна людина є здатною від природи до навчання дітей, бо немає або любові до дітей або терпеливості, інших якостей, конче потрібних наставникові; якщо подібна людина заради нагороди, заради доброї платні або інших причин, або з необхідності харчуватися, стане наставником, то справді, як вона сама нещасною, так і доручені їй підлітки будуть нещасливими; і про такого наставника складено цю старовинну приказку: *Quem Dii odere Pedagogum fecere*, тобто кого боги ненавиділи, того учителем створили.

Отже, по-перше, є потрібним для того, хто віддав себе на учительську службу, мати природне покликання, тобто прихильність, і прийняти за основу, що він не заради плати або не з нестатку, але для загального добра людства на важкій цій службі добровільно працювати бажає. Такий буде добрим учителем і щасливими будуть його учні.

**Про що учитель
мусить мати
знання?**

Тому, хто бажає бути учителем, по-перше, потрібно самому вчитися; бо як вчитиме іншого той, хто сам є невігласом, або мало знає з предметів, які він повинен викладати? Такий подібним був би до сліпого, який сліпого водив і до рову впав. Той, хто бажає навчати, повинен перш за все сам добре вивчити те, що хоче викладати іншим, бо інакше він буде як наймит, що полеженьку, так, щоб не зморитись, займається ділом, але нічо-

го не виконує. Тому учитель старанно читати мусить, але при читанні ще й такими міркуваннями займатися, як би змогли легше і більш успішно виконувати свій обов'язок. Він повинен піклуватися про благо дорученої йому молоді, щоб з неї вийшли добрі, а іноді і корисні громадяни, і як доглядач підпирає виноградну лозу, щоб вона принесла бажаний плід, так і вірний наставник подає юним учням благі навчання, щоб від цього добрі звичаї в них процвітали і приносили плоди.

**Чи мусить
наставник
мати чистий
і непорочний
звичай?**

Першою і найбільш потрібною учительві якістю хай буде добронравність. Бо він є дзеркало, дивлячись в яке юнаки бачать весь розквіт добродетелі. Бо хоч людина за темпераментом своїм вже в крові має той чи інший нахил, його, однак (якщо він не

відповідає добрим звичаям), можна виправити завдяки вихованню навичок, тобто намагаючись, щоб юнак зрозумів розмежування між добрим і злим. Отже, хай буде учитель дзеркалом добрих звичаїв, і чого вчить або вчити збирається, те саме, як на зразкові, хай показує на собі самому. Бо навчання полягає в тому, щоб учні були добронравними, богобоязливими, до обов'язків своїх ретельними, одним словом такими, що служити на славу богові і на користь вітчизні, і заради того треба, щоб вкоренилася в молодих ще серцях добродетель і викоренилися пороки. А як може викоренити зло з іншого така людина, що сама в душі і в тілі своєму зло має? Хіба може п'яниця нагадувати іншому, щоб той не напивався? Чи може лихомовний казати другому, щоб той не лихословив, не лаїв, не проклинав? Хіба може волоцюга, картяр, або, як кажуть, коргель, лаган, скеровувати іншого на працьовитість, старанність і добродетель?

— О, ні! Такому всякий скаже: *Medice, cura te ipsum*, тобто, лікарю,вилікуйся сам! Юна людина, що побачить у старшої, а найбільш у батька або у свого наставника, тому і наслідує, бо кажуть: від старшого вола вчиться плуг тягнути молодший. Є така істина, що діти розбещених батьків теж розбещеними бувають, а розбещений учитель всіх дітей розбещеними зробить і замість добродетелі розплодить злонравність і розбещеність, у цілому суспільстві. Учитель є сіяч, що засіває зерном добру ниву; якщо він посіє пшеницю, пшениця і уродить, а якщо посіє кукуль, то що інше зійде, як не кукуль? Тому нехай учитель буде дзеркалом для своїх учнів, нехай не спокусить жодного з доручених йому невинних...

Учителеві треба пам'ятати, що слова вчать, а приклади приваблюють; нічого не варто вчити дитину азбуці, а в усьому іншому, виховати з неї людину, шкідливу для суспільства, бо наука в злонравної людини є те саме, що зброя в руці розбійника, який зазіхає на чуже майно.

Який характер повинен мати учитель?

Учитель мусить мати постійний характер, тобто він не повинен бути волоцюгою, брехливим, ганьбителем, огудником, лихословом, заздрісником, але таким мужем, про

якого сказано: то є істинний ізраїльтянин, в якому немає брехні. Повинен бути перш за все лагідним, щоб учні до нього з любов'ю ставилися і мали до нього довір'я. І це хай буде для учителя першим правилом.

А чому це є перше правило навчання?

Тому, що лише той одержить добрий і корисний успіх в науках, кого учні люблять і мають до нього довір'я. Учні, які люблять

свого наставника, радо ходитимуть до школи, радісно і уважно його слухатимуть, і, щоб не втратити любов учителя, будуть намагатися робити за його волею...

Коли навчання буде зрозумілим?

Навчання буде зрозумілим тоді, коли учні легко цілковито розуміють все те, що їм викладається і вміють приводити це в дію.

Також учитель, який бажає викладати, мусить пояснювати свою науку простими, а не добірними, високими словами, короткими реченнями, а не довгими періодами; крім цього, він повинен повторювати предмет, який викладає. Так, коли він розповів щось нове і повторив це, нехай запитає, чи всі зрозуміли, нехай і найслабшого запитає, як він це розуміє. Викладання буде зрозумілим, коли учитель ще й прикладами розтлумачить викладену річ, наприклад: Земля кругла, як яйце, а не як яблуко, бо яйце опукле на обох кінцях, а яблуко — ні; так і Земля на двох кінцях або краях є трохи опуклою. Завдяки хорошему поясненню учень починає міркувати, порівнювати речі, добре розуміти і робити висновки, і внаслідок таких дій розвиваються сили душевні і просвіщається розум. Тут слід робити найбільше вправ для розуму; учитель повинен також вправляти учнів у кмітливості або мисленні; для цього служать спочатку легкі, а потім складніші загадки, так, наприклад: "Діти! Що це є, що у воді живе, задом ходить, при житті чорне, а після смерті

червоне” та ін.; на таке запитання всі відповідатимуть: “це є рак”; за цим, пояснивши їм, чому рак червоний, нехай учитель запропонує більш складну загадку і таким чином вправляє молодий розум.

**Коли навчання
буде чуттєвим?**

Навчання зветься чуттєвим тоді, коли воно сприймається почуттями учнів.

Так, за цим правилом учитель мусить своє викладання пояснити прикладами, порівняти речі з подібними речами і подати наочно матеріал так, щоб діти не тільки зрозуміли, але й чуттям охопили те, що їм пропонує учитель. За цим правилом буде найкраще, якщо учитель матиме малюнок і на малюнку покаже річ, яку пояснює, наприклад, кажучи про Місяць, про його зміни, фази, більш наочно зробить, якщо покаже учням це на малюнку, і, крім того, добре робитиме учитель, коли при викладанні нового матеріалу зараз же крейдою на дошці намалює або накреслить.

До чуттєвого навчання відноситься і те, що певний предмет учні побачать з усіх боків, зрозуміють всі частинки, з яких цей предмет складається, і порівняють з іншим подібним; так, наприклад, на урок природознавства можна привести собаку. Оглянувши її, нехай учні порівняють з вовком або з лисицею, наскільки і в чому вони схожі і в чому відрізняються; так і птахи, наскільки вони схожі або різняться.

Коли ж викладається не чуттєвий предмет, тобто загальний, який показати не можна, наприклад, граматики, тоді треба більше прикладів навести і порівняти; так, наприклад, нехай учитель наведе слова плот і плоть, порівняє ці слова, пояснивши різницю між ними, і скаже, що перше слово плот належить до другої, а плоть — до четвертої відміни. В такий спосіб нехай наводить і надалі слова, що відрізняються між собою, порівнює їх, щоб діточки швидше збагнули і навчились кувати, порівнюючи різні речі...

Про шкільний порядок

**...На що особливо
повинен зважати
учитель з погляду
добрих звичаїв?**

Учитель мусить взяти до уваги і намагатися виконати наступні пункти:

1. Нехай відвертає дітей від марнослів'я і робить їх приємними в розмові, бо слово є покровом діянь наших і ні що

не є таким огидним, як непривітність і грубий лад життя юнаків. Базікаюча і марнослівна людина викличе зненависть в усяко-

го, бо наймилішими для неї є забави в суперечках, сварках, бійках.

2. Нехай неодмінно створює для них не розбещене життя, а таке: щоб язик стримували, гнів перемагали, руки на взяття чужого майна не простягали. Учитель також за ці недоліки повинен карати учня в такий спосіб: сердитого усмирити, гомінливого присоромити і викрити; злодія ж можна покарати тим, щоб він чуже майно або вкрадену річ сам відніс тому, в кого вкрав, щоб засоромився свого вчинку; злодія слід карати особливо відчутно. Один з способів для покарання злодія може бути такий: якщо знайдемо в хлопчика те, що він вкрав, то учитель мусить негайно відібрати це у нього, після чого повісити вкрадене на стіні в школі, а злодія так посадити, щоб він змушений був на це завжди поглядати. З-за цього злодій буде соромитися і совість його буде гризти, вкрадена річ до тих пір хай висить на стіні, поки він не проситиме про зняття її і не обіцятиме виправлення.

3. Перш за все нехай навчить дітей правду казати, ніколи не брехати, не обдурювати, бо в істині є святиня. Найогиднішою за все є людина, що каже неправду... За брехню треба карати соромом, інколи ж і усуненням від розваг.

4. Нехай не дозволяє дітям, особливо різної статі, виходити разом для малої або великої природної потреби; для того неодмінно повинна бути при кожній школі клоака (бударь, убиральня) і щоб з засувкою і ключем, куди нехай входить тільки сам хлопчик і ніхто більш. Якщо ж менша потреба не дозволить хлопчикові досягти убиральні, повинен завжди так сховатися, щоб його ніхто не бачив, бо соромливість або цнотливість є кращим шляхом до честі і виховання добрих звичаїв.

5. Нехай не дозволяє дітям тайкома шепотіти, особливо жіночій статі; хай навчить їх, щоб все голосно казали, бо хто шепоче, той не насмілюється голосно вимовити те, про що говорить, тому, що каже соромливе чи неправду.

6. Нехай не дозволяє дітям давати прізвиська, відмічати тілесні недоліки, наприклад, казати "ти кульгавий", "сліпий" і т. п. В такому випадку хай учитель нагадає огудникові, щоб дякував богові за те, що його без вади створив, і що він зараз не знає, чи не трапиться з ним дещо гірше; найбільше ж тоді нехай захищає ображеного, коли той добре вчиться.

7. Нехай намагається розповсюдити і зміцнити між дітьми любов, проте задиркуватих, сварливих, капосних хай карає відлученням від товариства інших і від загальних розваг.

8. Учителеві слід з особливою ретельністю спостерігати юнацтво обох статей з боку хтивості, чи любострастя або, як кажуть,

розпусти. З цього боку учитель мусить спостерігати не тільки в школі, але й поза школою. Бо трапляється багато випадків у нижньому віці, коли діти в юнацьких роках, буяючи почуттями плотської хтивості, вдаються до самоблуду (онанії)... Розумний же вчитель впізнає порок цей вже по очах хлопчика, бо очі в такого бувають каламутні, під очима з'являються жовті знаки, хлопчик буває сумний і заспаний; якщо учитель помітить ці знаки, то негайно мусить старанно стежити за юнаком, його одного випускати з школи тільки на дуже короткий час, визначити йому цікаві справи, заохочувати до розваг, а також і батькам нагадувати, щоб наглядали за ним і не раніш дозволяти йому іти спати, ніж коли вже сон його пересилує...

9. Нехай звертає увагу на те, щоб діти не розлютовувалися і один другого не турбували, між собою не сварилися, а ніжно один з другим щоб поводився; всіх турбуючих і капосних дітей нехай відлучає на відокремлене місце.

10. Нехай привчає дітей красиво говорити, стерегтися гидких, безсоромних і сварливих слів, але хай намагається вимовляти все чесно, красиво, приємно і люб'язно, щоб з молодості звикали до мирного співжиття.

11. На совість учителеві хай буде покладено і те, щоб в дітях збудив народолюбство і в серцях їх засвітив любов до своєї народності, бо людина без народності подібна блукаючому вовкові, для якого всякий ліс, де він їжу знаходить, є батьківщиною. Перший обов'язок людини є — до бога, другий же до свого народу. Для цього хай навчить дітей заради забави тим народним пісням, що знаходяться в збірці пісень і в альманахах. Бо народні пісні приносять велику користь: людина відчуває власне краще чужого і збуджується в ній дух народолюбства. Бо кров не можна приховати, а народ наш є нам найближчим і рідним.

Якщо людина змалку не привчиться народ свій любити, залишиться несхильною, байдужою, ні те ні се, то це значить, що вона "віддається індивідуалізму", а індивідуалізм є найбільше зло людства, бо така людина "ні сюди ні туди" буває самолюбцем, вона, крім себе, нічим не займається і буває небезпечною і злигодною; соромлячись і свого народу, соромиться самої себе.

Ідучи за цими правилами, хай учитель наведе на все приклади чи з старовинних історій, чи з мистецтва, а найбільш з випадків і самим дітям відомих.

Духнович О.В. Народна педагогія // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. — К.: Рад. шк., 1961. — С. 517—522.